— Робіть що, кумцю, бо не дочекаю! Щось мені той день раком лізе. Часом так майне, як із батога тріснув, а нині як навмисне!..

Вже рада би я його одної хвилини взріти, мого синонька, мого єгомостика.

1 бігала від вікна до вікна та зазирала, чи не їде. А як на мості затуркотів який віз, то прожогом кидалася у двері, а потім вертала засумована до хати. Не їде!

В хаті було прибрано, як на Великдень. За образами квітки, на постелі подушки, як сніг білі, на скрині щонай-ладніший обрус. Попід стелею волочився легенький, синявий димок.

То мати ладаном обкурила хату, щоби хлопський сопух не вражав "його" панського носа.

На печі горів червоний огонь, а кума Гася варила молочну кашу і жарила щонайкращу курку. Все для нього, для єдиного сина, що вивчився у місті на "ксьондза" та мав приїхати до рідного села на першу службу Божу.

Кума Гася орудувала коло печі і з зависло поглядала на щасливу сусіду. Бідна вдова, а все ж діждалася такої потіхи. З найбільшим багачем не мінялася би тепер. Де там!

— А відсуньте, кумо, горщик із кашою, — приказувала Грінчиха, — щоби не прикуріла, бо не їв би вам. То не наш хлопський язик, ні. Де, де, де!.. А курку можете жаром обложити, щоби скрушіла, бо твердої також не схоче їсти. Хлоп і ремінь вглодже, як зголодніє, а таке паня не годно. У них уся сила на розум відходить, на науку...

— Та воно так, — потакувала Гася, — наш "хрисгінин" то твердий, як дубина, а пани, як хворост... Якось тут була я у писаря, за податок. Чекаю та чую, як пастух із наймитом закладаються. Як з'їш мені, — каже наймит, — отой гніт, що дівка саме з лампи викинула, то дістанеш шістку!

— Але — дістану?

— Так мені, Боже! Ось люди чують!

Слово по слові, заложилися. І що ви кажете! Як узяв вам дурний пастушисько жмякати закопчений, смердячий гніт, як узяв, то вам до двох отченашів зжер цілий дочиста, як булку за грейцар... Ану, дайте ви панові ринський, чи схоче!

Грінчиха як би нічого не чула, взяла казати:

— Ніхто не знає, яка то добра дитина. То але син! "Пощо мені, — каже до мене, — жінки, коли я маю таку добру маму. А де ж мені хто в світі годен так догодити, як ви! Будемо собі, мамуню, жити, як у Бога за дверми, і буде нам добре. Будуть нас люди любити, будуть шанувати, і Бог буде нас благословити. Кажу вам у церкві, на самім переді, зробити мальовану лавку, щоби ви собі сиділи, як пані, бо ви старенькі і не сильні на ноги!.." То раз дитина!

Оповідаючи кивалася, як би заводила, і правою рукою обтирала заєдно то губи, то очі.

— А я йому кажу: роби, синоньку, як знаєш. Я тобі женитися не бороню, щоби-сь не нарікав на мене. А йно бери собі гідну.

— Або то чоловік знає, що бере? Або то годен кого перелізти?

— Божа воля, синоньку, — кажу до нього. — Бог святий знає, що тебе чекає. Може, не дарма снився ти мені на сивім коні1, з золотим хрестом, як перед тобою всі ЛЮДИ клякали, а ти їхав та благословив направо й наліво... рй, беріть, кумо, беріть, бо збігне!

1 обі жінки кинулися до невеликого горшка, з якого летіло молоко, призначене на кашу. Але прибігли запізно, волоко розіллялося по вуглю і шипіло, як гаддя, пускаючи з себе таку сиву й густу пару, як у лазні. Цілий припічок облитий був білими струями, що звільна збігали на долину і під порогом творили калабаню. Десь зараз і кітка взялася і, не чекаючи дозволу, почала хлептати, десь і пес висунувся з-під лави і собі взяв їсти. Кітка не згодилася на спілку, і в хаті піднявся такий крик, що не чути було, як віз заїхав на подвір'я і як у хату увійшов довго сподіваний гість.

Увійшов, згинаючи спину, бо висока і гнучка стать не містилася в низькі двері.

— Слава Ісусу Христу! — сказав і приступив до мами. В хаті зробилося нараз тихо. Пес, почувши коні, чим-

скорше вибіг крізь відчинені двері, і довго було чути, як, врадуваний, бігав докола наймита й воза. Кітка спокійно доїдала розлите молоко. Гася стояла біля печі і порядкувала горшками.

Довго, довго стояв син в обіймах мами і чув, як на його зимні руки падали її гарячі сльози.

— То тебе вже, синоньку, цілком пустили? То ти вже звідси нікуди не поїдеш? То ти вже такий, правдивий, "ксьондз"?.. А я думала, що не діждуся тебе, що пан Бог не дасть мені, грішній, почути твого Божого слова, що хіба на моїм гробі парастас святий відправиш. А тут яке щастя, яке щастя!

Як же я тобі, Господи милосердний, подякую за таку велику ласку?!

Син, розуміючи, що мама мусить виговоритися зі своєї втіхи, не переривав її, лиш мовчав. А як міркував, що вже досить радості вигаалося зі сльозами і словами, то обережно підвів маму до лави, посадив її і сам сів коло неї.

Мовчали добру хвилину. Лиш тихе хлепання щасливої матері мішалося з веселим присканням вогню та з останніми гомонами сільських вечірніх співів.

— Може би, вечерю давати? — відізвалася від печі Гася. — Єгомость, певно голодні?

— Ви вгадали. Радо повечеряю.

— То тобі, синку, наймит не передав сніданку? Таж я приладила ковбасу і сир і наказувала, щоби на попасі віддав!

— Передав, мамуню, передав, то я тоді не мав охоти їсти.

За хвилину накрили стіл і подали іду.

Кілько то було клопоту, кілько біганини! А що вперед давати? А як давати? — А з чим? — Бо, звичайно, треба не по-хлопськи, а з-панська.

Врешті рішили, що вперед треба дати молочну кашу, бо так пани їдять.

Молодий панотець устав, змовив коротку молитву, хінки зітхнули й сіли.

На щастя, каша не прикуріла і незвичайно смакувала гостеві.

— Я вже такої каші давно не їв, — хвалив собі син, — ще у вас, перед роком.

— Тілько молока замало, — підхопила Гася. — Збігло нам. Не дармо кажуть, що де дві ґаздині, там порожні скрині.

— А може, тобі, синоньку, ще? — питалася щаслива мати, бігаючи від скрині до печі і не зводячи ока зі свого панотчика.

— Але ж, мамуню, не заходьтеся, сідайте та їжте, бо мені смакувати не буде.

— Зараз, синочку, зараз, я тільки подам курку, таку крухеньку, що навіть мала дитина вглодже.

Та аж тут показався справжній клопіт. Не було вилок. Але й на те найшлася рада; Гася скочила до учителя, і все було в порядку.

— Які ж бо ви! — дорікав тоді син. — Пощо така па-рада? Так, як би я забув пальцями їсти. Не робіть того, мамуню, прошу вас дуже, а то їй Богу, поїду собі від вас завтра геть.

— Не страш мене, синоньку, не страш, голубчику, бо вмлію, — відповіла, жартуючи, мати і наложила йому на таріль щонайліпший кусок.

їли й говорили.

— То ти вже, синоньку, навіть сповідати будеш?

— А ви думали, що ні?

— Та не думала, але все якось сама собі не вірила... А причащати також?

— Авжеж, що як одно, то й друге.

— То ти, може, й стару Чаплиху поховаєш, бо її вже небагато належиться.

— Як треба буде, то поховаю, — відповів син.

— Але ти все вмієш, правда? — спитала несміло, дивлячися на його, як на образ, із тривогою і безмежною любов'ю.

— Вважай, синоньку, щоби ти ладно правив, щоби тебе всі хвалили, щоби нашим ворогам завидно стало. Та не гнівайся на мене, що таке тобі кажу, але я рада би, щоби все було якнайкраще... О! О! — горлав, було, війт, — чого тій торбійці захочується, ксьондза? А я його, поки на попа вийде, до арешту завдам, бо най мені народу не бунтує, най мені якихось "газетів" та книжок не навозить!.. А тут, диви, та й на чиїм стало? Видите, за ким потягнув пан Біг. Тепер, як його при якій оказії здиблю, то скажу йому так: пильнуйте, пане мачальнику, щоби ви своїх пальців у громадських грошах не мачали, та не завдавайте других до арештів, щоби вас не завдали!

— Але ж, мамуню, — гамував її син, — дайте йому спокій, що будете собі з такими людьми починати. Зробіть це для мене...

Розмова розгорілася надобре. Мати оповідала синові, що нового сталося в селі і в околиці, а він мусив їй докладно розказати, як його святили, та запевнювати, що він тепер уже правдивий священик, якому вільно і хрестити, й вінчати, й ховати.

Стара то сміялася з радості, як дитина, то плакала напереміну, а лице її, поморщене і зжовкле, набрало такого життя й сили, як би нараз від яких чарів відмолодніло о кільканадцять літ. Зате син мав на своїм лиці якийсь дивний сум, якусь понад свій вік повагу. Так, як би тісно йому було в тій малій хатині, як би його низька стеля давила — сидів

похилений над столом. Здавалося, що слухав маминої мови, відповідав навіть на її питання, але очі його дивилися кудись дальше, а його думки, як голуби, летіли на звіди в якісь далекі, незнані краї. Іноді тії голуби вертали, але без оливної галузки, — і тоді в очах молодого панотця малювався якийсь несвідомий жах, тоді ще гірше маліла його висока стать і ще нижче над стіл хилилося його бліде чоло.

1 був тоді, як переспілий колос або як цвіт, коли на нього впаде забагато роси...

Так пересиділи до пізньої ночі.

— Пора нам, синоньку, спочити, — сказала стара Грінчиха. — Ти завтра маєш службу Божу.

Не відповів нічого. Слухав її, як колись за молодих літ. Устав, подякував за вечерю і, заки в хаті зготовлять Йому постіль, вийшов у город.

Щойно за порогом випрямився і відітхнув. Здоровий сільський воздух хвилею вливався в придавлені груди, відсвіжував, кріпив і розширяв їх.

— Як тут гарно! — сказав сам до себе, ступаючи в город. — Так тут все на своїм місці, як би літа не йшли, як би отсі грядки покопано перед десятьма роками, як би то та сама капуста, яку колись садив із мамою, давно. А з тої ж пори минуло немало часу!

Ступаючи зеленим, вузьким килимом мурави, що стелився попід пліт до саду, пригадував собі, як на мураві білилося полотно і як мама наказувала йому, щоби добре поливав водою, бо то для нього, до школи.

І поринав у пам'ять, як у криницю, і, як студену воду, витягав звідтам найкращі спомини зі свого дитячого віку.

Пригадав собі навіть, як маленькою дитиною, в саме гаряче полуднє, посадила його мати коло полотна, щоби відганяв гуси. А батько, ідучи в поле, нахилився над ним, погладив по головці, похвалив, що добре пильнує, і дав йому червоне яблуко. Зелена мурава, біле полотно і червоне яблуко — дуже добре тямить...

В саді кожне дерево проговорило до нього. Насамперед тота крислата грушка на самій середині. Пригадала йому, як спинався по ній за дулями та як у її дуплі шукав молодих пташків. А потім стара яблуня питалася, чи тямить, як у її тіні читав якісь такі великі та грубі книги, що аж лице йому від них чорніло, як від хмари. 1, як від градових хмар, падав від цих книжок сум і страх... Тоді вона хилила над нього своє гілля і говорила: "Держися, синочку, землі, як я".

Хто знає, чи не добре казала?.. А там, у кутку, недалекого сусідського плота стоїть тоненька вишня з ягодами червоними, як кров. Хитається, колише, як би хотіла його Досягнути своїми галузками, мов руками, і каже: "Чи пам'ятаєш, як стояв біля мене?.. Не сам... Не сам..."

На жаль, пам'ятав дуже добре, хоч рад був позабути. Обганявся від цих споминів, як від докучливих комах, а

вони летіли на нього, як зів'яле квіття або як листя, зварене першим осіннім морозом.

Тямив її... Мала такі великі сині очі, що дівчата з заздрості називали її вовчицею, а навіть старші не могли знести її зору. То були очі глибокі, як безодня, таємні і загадочні...

Сусідські діти — гонили разом товар, разом ходили до школи, цілу молодість пережили разом. 1 жодному з них навіть через гадку не перейшло, щоби могло бути інакше...

В школі тужив за нею, як за сестрою, а як приїхав додому, то біг до того саду, щоби хоч через пліт побачиш її. "Як ти виросла, Марійко?" — "А який ти великий, Миколо! З тебе вже правдивий панич!" Потім обоє заходилися щирим дитинячим сміхом та змовлялися, що в неділю підуть до лісу на оріхи або до тітки на друге село.

А літа плили!..

Колишні діти виросли, розвинулись. Стрічалися тепер рідше. Хіба в хаті, або в читальні, або...

Ні! Ні! Він цього не тямить. Цього ніколи не було! То все розбурхана уява, незвичайне зворушення — та ніч, повна таємної краси, той зачарований сад... Опер голову об дерево і примкнув очі... Ось він їде останній раз до Львова. Мати й сусіди випроваджують його. Вже рушили коні, вже покотився віз, аж щось торкнуло його, щоби обернувся. Глянув і між деревами в саді побачив лице біле-біле, як стіна, і ті очі страшні, як розпука.

Поїхав...

Потім рішив, що висвятиться безженним... Як і коли? — не знає.

Жінка селянка, попадя хлопка — що казали би люди, що сказав би той новий світ, якого не знав, а боявся...

А до того мати... Був її цілою надією, цілим життям. Рада була знайти для нього хоч би царівну, хоч би королівну. А тут звичайна, проста хлопка. Ні, то був би для неї завеликий удар; рука його не здійнялася би, щоб завдати таку болючу рану своїй старій добрій мамі.

Бився, як муха під скляним дзвоном, а вкінці рішив не женитися. Мати осяде при нім, а він ціле життя посвятить для добра люду.

Сказав собі раз і з тою гадкою зжився, як зживається самовбийник із гадкою про самовбийство.

"Самовбийство? Яке самовбийство?" — питав, відчиняючи очі. 1 в ту хвилину якесь дуже ясне світло вразило його. З сусідської хати бігло воно, як світляна кладка, аж до нього. Розтворив повіки і очі пустив по тій ясній доріжці.

В хаті над колискою сиділа Марійка і співала. Тонкий, дрижачий голос, як шовкова нитка, вився по хаті:

Ой біда ж мені на тій чужині, Що мене муж б'є, та й не жалує, Що мене муж б'є, та й не жалує...

Вибігав із хати і снувався по городі, по саду, довколо нього, по цілим світі...

Завтра буде стискати голови, всім... Може, й вона прийде, може, й на її скроні положить свої дрижачі долоні. Лиш його бідної голови не стисне ніхто. Ніхто! А потім підуть дні за днями, літа за літами, довгі, сірі, одно-образні, дні жертви і праці. Смерть і життя, життя і смерть, і боротьба вічна, невсипуща.

Будуть приходити до нього з жалобами і жалями родичі на дітей, що їх не шанують, жінки на мужів, що їх б'ють і зневажають. Лиш вона не прийде до нього, вона зі всіх може найбідніша...

А він навчатиме, що люди повинні одні других любити і одні другим не творити кривди, бо так навчає Христос. Навчатиме гаряче, щиро, з цілої душі.

І так ціле життя.

Тихо. Лиш деколи зірветься доспілий овоч і впаде деколи перший зів'ялий листок, полетить із тихим шелестом, срібний від місячного світла, як перший сивий волос.

Тихо. Лише з хати біжить ясна смуга і мечем врізується в серце. А по ній, як отруя по мечі, вливаються в душу безнадійні слова пісні.

Ой біда ж мені на тій чужині, Що мене муж б'є, та й не жалує, Що мене муж б'є, та й не жалує.

І так ціле життя.

",^ВДИ?ИВСЯ> вслУхав і чув, що за тим голосом ішов би на край світу.

Ступив крок, два, але довга, чорна одежа здержала його. Заплутався і впав на студену землю. Припав до неї, притулився, як перестрашена дитина до матірньої груді. І здавалося йому, що котиться на нього звисока якась велика і, як світ, важка скала. Чи вдержить її, чи двигне її — Боже?..

Надворі лягла мряка; та їдка і зимна, що спиває з квітів красу.

Крізь неї насилу продиралася пісня:

Ой біда ж мені на тій чужині, Що мене муж б'є, та й не жалує...

*

А в хаті перед образом Пречистої навколішках стояла мати, і заливаючися сльозами радості, дякувала Богові за своє і за синове щастя...